

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԹԵՐ ՀԱՅՈՑ ՎԱՆՔԵՐԻՆ ԿԻՑ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԻՔ ՍԻՒՆԵԱՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Մենք անվարան կարող ենք հպարտութեամբ այստեղ ասել, որ բոլոր Հայ վանքերի մէջ կրթական նշանակութեամբ ամէնից բարձր տեղը պատկանում է Սիւնեաց վարդապետարանին:

Աւանդութիւնը և մանաւանդ քննական պատմութիւնը շատ խորին հրեւութիւն են ընծայում Սիւնեաց վարդապետարաններին և նրանց ծագումը հասցնում մինչև առաքելների ժամանակաշրջանը: Այդ վարդապետարաններից յատկանշական է Տաթևի դպրոցը: Այդ վանքը նոյնիսկ Տաթևում կամ Ս. Եւստաթէոս առաքելի ուխտն է, սակայն նրա նշանակութիւնը բարձրանում է այն ժամանակ, երբ Ներսէս Մեծ և Սահակ Պարթև շնորհեցին նրան արտօնութիւններ: Ե դարում Սիւնեաց Անանիա եպիսկոպոսը մի դպրոց հաստատեց այստեղ և Բենիամին անունով մէկին, որ Թարգմանիչների աշակերտներից էր, ուսուցիչ նշանակեց: Օրբելեանն ասում է, որ Սիւնեաց վարդապետարանը զիրտութեան աղբիւր էր և իր մէջ պայծառացած դպրոցներով ամէն Հայ գիտունների դուռն էր, որովհետեւ Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ սրան էին տուել արտօնութիւն Ս. Գրիգոր Թարգմանիչու և մեկնելու: Ձ դարում այս վարդապետարանի գլխաւոր ղեկավարն էր Սիւնեաց Պետրոս եպիսկոպոսը, որ Մովսէս Քերթովազօր աշակերտն էր, քաջ հոռտոր և անյաղթ փիլիսոփայ, քերթող և Թարգմանիչ: Նրա աշակերտներից էր իր յաջորդը՝ Մաթուսդա եպիսկոպոսը, որ ոչ միայն Սիւնեաց վարդապետարանի ծաղկեցրեց, այլև է դարում Հիմնեց Արշարունիքում Վարդիկ Հայ վանքը, որ կարճ ժամանակի ընթացքում համախմբեց իր ուղիղ բողոքական աշակերտներին: Մաթուսդազիին հռչակում են պատմիչներն իրեն զմեծ քերթող, փիլիսոփայ, ամէն առաքինութիւններով դարդարուած, քերթողութիւնն ուսած և ճարտասանականով վարժուած, փիլիսոփայական արուեստին հմտացած, ամենայն իմաստութեամբ լի և գիտութեամբ կատարեալ անձնաւորութիւն:

Եթէ եղել են Հայաստանում վանքեր, որոնց փառքը և անշքութիւնը կախուած է եղել պատահական հանդամանքներից, Սիւնեաց վարդապետարանը նրանց շարքին չէր պատկանում հին ժամանակ: Այստեղ մշտապէս լոյս էր տալիս գիտութեան ճրագը. «որ անձնաւորութիւններ կամ նոր հանդամանքներ միայն աւելացնում կամ պակասեցնում էին այդ լոյսի պայծառութիւնը, այլ երբեք չէին հանգցնում: Սիւնեաց վարդապետարանի այսպիսի յատկութիւնը և նրա ունեցած համարումը Հայերի մէջ մասամբ կարելի է պատկերացնել Սիւնեաց Ստեփաննոս եպիսկոպոսի կեանքով. առ Հայոց նշանաւոր երգիչներից էր:

Գիտենք, որ նա իր սկզբնական կրթութիւնը ստացաւ Դուլինի կաթողիկոսարանում և ապա մտաւ Մաքենեայ վանքը: Պատմիչն ասում է. «Մի ժամի տարի յետոյ, երբ հասակն առաւ, անպատշաճ համարեց տգիտութեան խաւարի մէջ մընալ, այլ աշխատում էր գիտութիւն ձեռք բերել. ուստի անպարեց, դնաց դէպի գիտութեան աղբիւրը, այսինքն Սիւնեաց վարդապետարանը, որ բոլոր Հայ գիտունների գլխաւոր վայրն էր. ինչպէս որ Աթենացիք Յունաց և Հռոմէացիներէ մէջ ճոխացած էին և դիտութեան մայր էին կոչում, այնպէս էլ սրանք Հայաստանում: Ստեփաննոս աշակերտեց Սիւնեաց Մովսէս եպիսկոպոսին, այնտեղ հմտացաւ աստուածային դիտութիւններին և հրաման առնելով եպիսկոպոսից, նստեց րարունական ամպիոնը, ու մեկնում էր վարժարանի աշակերտների առաջ աստուածային գրքերը: Ստեփաննոս հետագայում իր ուսումը կատարելագործեց Պլատոն: Աթէնք էլ դնաց և այնտեղ ևս կատարելագործուեց գիտութիւնների մէջ. երբ վերադարձաւ Հայաստան, Սիւնեաց իշխանները նրան բնտրեցին իրենց առաջնորդ: Տաթևի առաջնորդների մէջ ոչ ոք այնպիսի արդիւնաւոր և համապատշաճ գործունէութիւն չի ունեցել, ինչպէս Ստեփաննոսը: Նա հմայք էր տուել իր գաւազանին, վարդապետական խօսքին և ուսումնական գրչին. պատմիչն անուանում է նրան ռուր հրեղէնի ի ձեռին ամենասուրբ հոգւոյն, և մեծ իմաստասէր, որ աստուածային օրինօք խրատէր և ուսուցանէր, որպէս սուր հատանէր զախտացեալսն, որպէս բժիշկ իմաստուն բրժշկէր զվիրաւորսն, որպէս աղ ընտիր համեմէր զանհամեալսն, որպէս արեգակըն պայծառ լուսաւորէր զխաւարեալսն»: Նա մեկնեց Ս. Գրգի զանազան մասերը, գրեց զանազան ճառեր, երգեց շարականներ և մեղեդիներ, որոնց եկեղեցական երաժշտութեան ձայները և այն: Ստեփաննոսի այս բազմակողմանի արդիւնաւոր գործունէութիւնն է, երևի, պատճառը, որ երբ նա մի անգամ կնոջ կատաղութեան զոհ գնալով 735 թուին յանկարծակի սպանուեց, ժողովուրդն իր զգացած արդանքը և բողոքը բնութեան երևոյթների մէջ դետեղեց. անմիջապէս նրա մահուան վրայ սուգ արին, անշուշտ, առերեքը: Հնաւար շուշափելի կալաւ զգաւառն ամենայն 40 օր. ետայր երկիրն աւելոյ դողացմամբ, լեռինք տապալէին, վէժք է հիմանց քակտէին, աղբիւրք խցէին, գետք կորնչէին և ամենայն տեղի երերէր տատանմամբ: Մեծ վարդապետի մահից յետոյ Սիւնեաց վարդապետարանը դարձեալ յարառեց իր լուսաւորութեան առաքելգի մէջ և օրաւոր պայծառացաւ: Թ դարում Տաթևի առաջնորդներից մէկը՝ Յովհաննէս եպիսկոպոսը, որ լի էր աստուածեղէն շնորհիւ, հարուստ խոհակահաւն և փարթամ յիշողականաւն, նորոգում և ընդարձակում է այս վանքի շինութիւններն այն չափով, որ զգալի էր այն ժամանակուայ պահանջներին. «Զի անպատշաճ էր այնպիսի մեծի մայրաքաղաքի և աշխարհագումար ժողովարանի առանց մեծ կաթողիկէի լինել»։ Իշխանների և ժողովրդի օժանդակութեամբ Ս. Պետրոս և Ս. Պօղոս առաքելների յոյակապ եկեղեցւոյ շէնքը շինելուց յետոյ, նրա օժման ճաշխարհախումբ հանդէսն էին կատարում, տեսիլք երեցաւ առաջնորդին: Ս. առաքելներից մէկը մի բանալի և միւսը՝ դիրք, տուեց նրան. և այսպէս աւանդեցին իրենց պատգամը. «Այլք բանալի արքայութեանն է. կացցէ յեկեղեցւոյս, զի աստ բանալոց է դուռն դրախտին ամենայն մեղուցելոց. և այս գիրք կացցէ ի ամին, զի աստ բիւլոց է շնորհ վարդապետական. և ողջամիտ ճարտգութիւն սուրբ գրեւիտաց աստ մնալոց է անապակ և անխառնուրդ»: Ինչ աւելի ճարտար վկայութիւն, թան այս աւանդութիւնը, որ դեղեցկօրէն պատկերացնում է մեր աչքի առաջ նախ՝ թէ Հայոց մէջ զարոցն ու եկեղեցին անշուտ են միմիանցից, և երկրորդ՝ թէ Տաթևու վարդապետարանն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ուղիղ վարդապետութեան առաջին և գլխաւոր տ-

ւանդապաւն է եղել. անշուշտ, իր այդ վերջին նշանակութեամբ Հռչակաւոր վարդապետարանը շնորհապարտ է դիտութեանը կամ, տեսիլքի խօնքով ասած, այն գրեթէ, որ առաքեալները գրին նրա մէջ: Եւ իրապէս, Միւնեաց երկրի պատմիչը բոլոր ժամանակների համար այս վարդապետարանի մասին հետեւեալ բնորոշումն է տուել. «Լի էր և ծովամատոյց փիլիսոփայիւք երաժշտական երգոց, ճոխ էր և վարժարանն դպրոցացն վարդապետական կրթութեամբ, նաև արուեստաւորք նկարչացն և գրողացն անհամեմատ»: Ժ դարում Տաթևի վանքը ունէր 500 միաբաններ: Յովհաննէս եպիսկոպոսը կառուցել տուեց գրատուններ: ԺԳ դարում Տաթևի Հռչակաւոր առաջնորդներից մէկը՝ Ստեփաննոս Օրբելյան, իր երկրի պատմութիւնը գրելու ժամանակ մեծապէս օգտուեց այդ վանքի գրադարանի բազմահագար յիշատակարաններից, որոնք շտեմարանալ էին Տաթևում:

Միւնեաց դպրոցի և նրա ազդեցութիւնը կրող այլ դպրոցների պատմութիւնը շարադրելու համար շարունակում ենք Տաթևացու շրջանի պատմութիւնը: Մի նոր երևոյթ մեծ փառնդ էր պատրաստում Հայոց Եկեղեցուն. պապական քարոզիչները, որ արգէն կարողացել էին խախտել Կիլիկիոյ Հայոց հաւատի հիմունքը, մի նոր միջոց գտան հերձուած ձգելու Հայոց վանական ուխտի մէջ. 1333 թուին Հոովմայ Աթոռն Հիմնեց Հայաստանի համար մի արքեպիսկոպոսական վիճակ, որի առաջին վիճակաւորն եղաւ Բարթուղիմէոս Բոննիացի յատին եպիսկոպոսը. շուտով յաջողեցաւ նրան գրաւել դէպի իւր աթոռաւորդին, որ Արարկատականի Մարաղայ քաղաքի ժօռն էր, Հայ հետեոյներ, որոնց մէջ անդրանիկն եղաւ Քոնեցի Յովհան վարդապետը. սա այնքան յափշտակուեցաւ յատին եպիսկոպոսի քարոզութիւններով, որ բաժանուեցաւ Հայոց վանական ուխտից, ուրացաւ իր եկեղեցին և ապա պապի օրհնութեամբ մի նորանշան միաբանութիւն կազմեց՝ Ունիթոռներ կամ Միաբարներ անուանով, որոնք իրրի թէ Հոռմի եկեղեցուց բաժանուած Հայոց հօտր պէտք է վերադարձնէին նրա գիրկը: Միաբարների խումբն հետզհետէ աճեց նոր հետեոյներով, որոնց մէջ կային նաև երկու եպիսկոպոս՝ Ներսէս Պալիւնց և Սիմէոն Պեկ: Մոլորութիւնը տարածուեց ժողովրդի մէջ այն պատճառով, որ այդ ոչ-խարապեհատ գայլերը քարոզում էին Հայոց լեզուով, չէին մերժում Հայոց ծէսերն ու սովորութիւնները և աշխատում էին գրգռել Հայ ժողովրդի կրօնական ինքնասիրութիւնը, հերձուածող և մոլորեալ անուանելով, հեռաւոր օգնութեան սնտոյի յոյսեր խոստանալով և իրր նոր երուպական լուսաւորութեան քարոզիչ ձևանալով: Գայթակղութիւնը մեծ էր և վտանգն յոյժ զգալի. տեղոր չէ պատկերացնել այն քառամեկի շարութիւնները, որ գործում էին կրօնի սրբութիւնը պահպանելու պատրուակով. սակայն հարկ է յիշել, որ միամիտ ժողովրդի մի մասը, դաշխակեցուցիչ կրօնաւորների շնորհիւ միանգամ կորցնելով իր հաւատը, այլևս չկարողացաւ վերադառնալ դէպի իր նախկին հոգևոր երջանկութիւնը և հետեւութեամբ զոհ գնաց մահաւելականութեան, մոռանալով միևնոյն ժամանակ և իր լեզուն: Հայոց վանքերն ու վանականները, այս խակ փառնոր տեսնելով, չկորցրին իրենց աշաւրջութիւնը. փառնի առաջ միահամուռ համախմբուեցան ցրուեալ ուժերը, և եթէ չկարողացան ետ բերել ժողորանքներին, գէթ Զնացեալներին պատասպարեցին և զգուշացրին սպանանացող որոգայթից: Ունիթոռներին կենտրոնն եղաւ Երևակայ Գունդակ վանքը, ուր ժողովուեցան նորադանդ Հայերը. կարճ ժամանակի մէջ կազմուեցին և ուրիշ կենտրոններ, որոնք են Նախիջևան, Որմիա, Գարին և այլն. Հայ ժողովուրդը և նրա առաջնորդները, այդ խմբի գործ դրած խարդախութիւններն ու խորամանկութիւնները աչքի առաջ ունենալով, անուանում էին նրանց Վաղթար-

մայ», որ նշանակում է աշխակապ կամ կախարհ։ Դիմադրող ուժերն ունեցան նշանաւոր պարագլուխներ, որոնք իրենց վարդապետական հմտութիւններով կարծես մի նոր սերունդ պատրաստեցին վտանգի դէմ մաքառելու։ Նրանց մէջ առաջին տեղը բռնում են Եսայի Նչեցին, Յովհան Որոտնեցին՝ մականունակալ Կոստիկ և Գրիգոր Տաթևացին։ Վարդան վարդապետի աշակերտներից մէկը՝ Ներսէս Մէջու մօտն ուսում առաւ Եսայի Նչեցին, որ յետոյ Գայլեծորի առաջնորդն եղաւ։ Ղեռ ԺԴ դարի սկզբներում այդ վանքը լցուեց ուսումնասիրաւ կրօնաւորներով, որոնք ժողովուել էին Նչեցու վարդապետութիւնը լսելու։ Եսայիութիւնն ասում է, որ նրանց թիւը հասնում էր մինչև 360-ի։ այդ աշակերտներից մէկն էր և զայթակղութեան առաջնորդը՝ Յովհան Գոնեցին, որ իր վարդապետի հրամաններին անյուղ զտնուելով, բանադրուեց։ այն ժամանակ Եսայի ուղարկեց իր աշակերտներին քարոզելու և զգուշացնելու ժողովրդին։ Ինքն ևս մի կանոնական թուղթ դրեց Ատրպատականի առաջնորդին՝ Մատթէոսին, և բացատրելով Հայոց դաւանութիւնը, զանազան հրահանգներ տուեց նրան։ Նչեցու աշակերտների մէջ յետոյ նշանաւոր եղաւ Յովհան Որոտնեցին, որ ինչպէս Թովմա Մեծոփեցին ասում է, ճիշտ արեւոյն փայլէր ընդ ումենայն աղզա Հայոց և լուսաւորէր զամենեան աստուածային գիտութեամբ և կայր ընդդէմ հերձուածողաց աղթարմայից»։ Որոտնեցին, որ հարուստ և աղնուական տանից էր, հրաժարուեց աշխարհից իբրեւ մի ճշմարիտ կրօնաւոր և բոլոր իր կենանքը նուիրեց ուսման և քարոզութեան։ իր վարդապետի մահից յետոյ չուտով չըրկապատուեց Տաթևու վանքում բաղմամբ աշակերտներով, որոնց ուսուցանում էր նա Ս. Գրիգոր։ Նրա ժամանակ ծաղկեց Վանայ հովտում Խառնաւորայ Ս. Աստուածածնի վանքը, ուր Սարգիս վարդապետի մօտ ժողովուած էին շատ կրօնաւորներ և լսում էին նրա վարդապետութիւնը։ Նրա մօտ պալիս էին և աղթարմաները։ Գործելու համար տալիս էին նրան զանազան հարցեր։ աշակերտները խնդրեցին նրան դաս տալ Առաքինութեան գրքի վրայ, որն Ունիթոսների գիտութեան շտեմարանն էր համարուում։ Սարգիս վարդապետը թէև ասաց իր դասը, բայց երբևէ չկարողացաւ գրահանել իր ունկնդիրներին, զի նրա աշակերտները լաւ չհասկացան ու ծածուկ գնացին վանքից և ուղեցին աղթարմայ դառնալ։ այն ժամանակ Սարգիս վարդապետն իր տկարութիւնն զգալով, օգնութեան կանչեց Յովհան Որոտնեցուն, որն իր աշակերտներով եկաւ Երնջակայ Ապրակունեաց վանքը, ժողովեց Սարգիս աշակերտներին և իր աղղու ճառերով սաստեց նրանց։ շատերը նրանցից զղջացին, ոմանք ծանր պատիժներ կրեցին՝ բանտ, շղթայ, գաւազան և այլն, իսկ մի քանիսը փախան, ընկան «Փռանկներ ի աշխարհը»։

Մեծ հարուած տուեց Ունիթոսների առաջադիմութեանը և Որոտնեցու աշակերտը՝ Գրիգոր Տաթևացին։ այս հռչակաւոր վանականը, որ ժառանգել է ճեօթնալոյս վարդապետի անուն իբրեւ ճարտար լեզուի, տոկուն բնաւորութեան և հարուստ տեղեկութիւնների տէր անձ, ուսուցանում էր իր աշակերտներին, ամառուայ և ձմեռուայ համար յարմարեցրած քարոզներով լուսաւորում էր ժողովրդի միտքը, մերկացնում էր ամէնի առաջ Ունիթոսների որդաթիւները և վիճաբանութիւնների ժամանակ համոզանքով լուցնում էր հակառակորդներին։ Մեծոփեցին պատմում է, որ Տաթևացին ռուս միայն ծերութեան ժամանակ քարոզում էր անհատներին, այլ միշտ անաւհ և աներկիւղ նախաւում էր նրանց։ և ոչ ոք չէր համարձակուում ձեռք տալ նրան։ ո՛չ իշխան և ո՛չ նրա ստորադրեալը, զի ամէնքը հարստափում էին նրա պատկառելի երեսից»։

Այս վարդապետներն ունեցան և այնպիսի ընկերներ և աշակերտներ, որոնք շատ տեղերում նորոգեցին և ծաղկեցրին վանքեր։ Գրիգոր Տաթևացու

աշակերտներից յայտնի են Տաթևի առաջնորդ և բանաստեղծ Առաքել Բաղդև-
ցին և Ժեղարու պատմիչ Թովմա Մեծոփեցին. Սարգիս վարդապետի աշա-
կերտներից երևելի եղան Գրիգոր Ծերենց՝ Արծկէի Յիսայայ վանքում և Վար-
դան վարդապետ, որ առաջ Հոգեաց և յետոյ Սուխարու Ս. Աստուածածնի վան-
քում ունեցաւ շատ աշակերտներ, Նշանաւոր եղան նաև Սաղմոսափանք, Հա-
ւուցթաւ, Սևան, Աստապատու Ս. Նախավկայ, Մեծոփայ վանք և այլն: Ժեղ-
արի բոլոր այս վանքերի և վանականների մի բարոյական մեծ ծառայութիւնն
էլ այն եղաւ, որ Հայոց Հայրապետական Աթոռն ադատեցին անկումից և մտքե-
րը նախապատրաստելով, պատճառ եղան 1441 թուին Հայրապետական Աթոռի
փոխադրութեանը Սոխի գէպի իր նախկին տեղը՝ Վաղարշապատու Ս. Էջմիա-
ծինը:

Արարական տիրապետութեան շրջանում և նրա անկման նախօրէին Հա-
յաստանում Հիմնադրուեցին երեք աւատատիրական Թագաւորութիւններ՝ Բագ-
րատունեաց, Արծրունեաց և Սիւնեաց, և այդ Թագաւորութիւնները կառուեցե-
ցին վանքեր: Այսպէս, Բագրատունիները իրենց Հովանաւորութեան տակ էին
վերցրել Հաղբատի, Սանահինի, Հոռոմոսի, Բաղարանի, Մրենի, Տեկորի, Ե-
րազլաւորի և այլ բազմաթիւ վանքեր: Նրանց Թագաւորութեան ժամանակ
Հիմնուեցին և նորոգուեցին այլև ուրիշ նշանաւոր վանքեր: Վահրամ Պաշա-
պուրի Հիմնադրեց Մարմաշենի վանքը: Գրիգոր Մաղխատրոսը նորոգեց Հա-
ւուցթաւը, Կեյարիսի, Բլնիի և այլ վանքեր: Վեստ Սարգիսի Հովանաւորու-
թեան տակ էր Խծկունքի վանքը: Սիւնեաց իշխանների բարեպաշտութեան ար-
դասիքն են Սևանայ Հովտի, Վայոց ձորի, Երնջակի մենաստանները, որոնց
մէջ, ինչպէս տեսնաք, փայլում էր Մաքենեաց վանքը: Արծրունի Թագաւորնե-
րը ծաղկեցրին Վանայ Ծովի կղզիները, որոնց մէջ երևելի են Նարեկայ Ս.
Ուխտը և Աղթամարը: Անիի Թագաւորները և Հայոց կաթողիկոսները վերանո-
րոգեցին և բարգաւաճեցրին Արշարունեաց կամրաձորի վանքը, Հոռոմոսը:
Նորահաստատ կամ վերանորոգուած վանքերը Հանդիսացան պատսպարանք Ս.
Գրգի ուսումնասիրութեան, և մանուկների դաստիարակութեան կրթական օ-
ճախներ: Այսպէս, մենք գիտենք, որ Ժղարում ծաղկեց Ռշտիկեում Նարե-
կայ մեծափառ և բարձրապատիւ ուխտը, որի առաջնորդն էր մտաւարժ փիլի-
սոփայ Անանիա Նարեկացին, նրա աշակերտ Ռիտանես պատմիչը, որ գրեց
Հայոց պատմութիւնը, տալով մեզ մանրամասն տեղեկութիւններ Հայերի և
Վրացիների բաժանման մասին: Այս պատմիչը իր ուսուցչին անուանում է Վր-
սեմական ի Հարս և տիեզերական վարդապետ՝ կենդանախարուէկեալ սուրբ և
պարկեշտ վարուք, Հոգեւոր հեղինակ և Հռչակաւոր Հռետոր»։ Նոյն պատմիչը
հաղորդում է, որ Անանիա Նարեկացին գալով Խաչիկ Ա. կաթողիկոսի մօտ, նը-
րան ընծայեց զգգիրս հաւատարմատ, որ ընդգէմ երկաբնակացն»։ Իրեւ թշու-
ռից գանձանք աղանդների և հերձուածների, Անանիան գրով և խօսքով մաքա-
ռեց նաև Թոնդրակեցիներին և այլ աղանդաւորների գէմ: Նրա աշակերտներից է
Նարեկայ վանից վանական» սքանչելի բանաստեղծ Ս. Գրիգոր Նարեկացին,
որ իր բազմաբովանդակ աղօթքների մէջ օրտի խորքերից խօսելով Աստծոյ
հետ, մեծ հմտութեամբ պատկերացնում է Ամենակալի մեծութիւնը և մարդու
ոչնչութիւնը: Ձնայելով իր բազմաթիւ երկաւերութիւններին և մտաւոր հոյա-
կապ զարգացմանը, Նարեկացին համեստութեամբ անուանում է իրեն «յետին
բանահիւսաց և կրտսեր վարժապետաց»:

ՎԱՀԱՆ ԵՊՍ. ՏԵՐԵԱՆ

(Շար. 2)